

TIMOTHY COLLEMAN & DIRK NOËL

Gezegd worden + *te*-infinitief: een verouderde evidentiële constructie

Abstract – In present-day Dutch, unlike in English, the lexical possibilities of the so-called *nominative and infinitive* pattern are limited to a handful of verbs, viz. *achten* ‘consider’, *veronderstellen* ‘suppose’ and *verwachten* ‘expect’. On the basis of a diachronic survey of linguistic data culled from the textual corpus of *De Gids* (founded in 1837), the present paper shows that in nineteenth-century Dutch, by contrast, the nominative and infinitive construction was also frequently used with *zeggen* ‘say’, though the use of this verb in the corresponding accusative and infinitive pattern was already nearly obsolete at that time. We argue that the rate of occurrence of *gezegd worden* + *te*-infinitive in nineteenth-century Dutch was at least partly due to its potential for being used as an evidential ‘hearsay’ marker.

1. Inleiding¹

In maart 1851 verschijnt in *De Gids* een geschiedkundige bijdrage over ‘Johan de Witt tegenover Frankrijk’ van de hand van de Haagse jurist (en latere conservatieve Minister van Financiën) H.J. van der Heim. Het citaat in (1) hieronder komt voor aan het begin van een passage waarin de auteur een aantal opmerkingen bundelt over de precieze rol die de raadspensionaris en sommige van zijn getrouwen gespeeld zouden hebben in de onderhandelingen met de Franse autoriteiten tijdens het Rampjaar 1672.

- (1) Die onderhandelingen met Frankrijk hier na te gaan, ligt geheel buiten ons plan; alleen een paar opmerkingen mogen hier nog plaats vinden. *De Witt, die bij de aannadering der Franschen gezegd wordt geheel radeloos te zijn geweest en de eerste aanleiding te hebben gegeven tot eene bezending naar Lodewijk XIV, schrijft den 18^{den} Junij aan zijnen broeder: [...].* (*De Gids* 1851; ons cursief, TC & DN)

In dit artikel staat de constructie in de gecursiveerde zin centraal, waarin de passieve vorm van het werkwoord *zeggen* wordt gecombineerd met een subject en een infinitiefcomplement (zie paragraaf 2 voor een uitvoeriger bespreking van deze *nominativus-cum-infinitivo*-constructie, in wat volgt: *n.c.i.*). In het hedendaagse Nederlands kan *zeggen* niet meer op die manier gebruikt worden: willen we het cursieve fragment in (1) omzetten naar het huidige gebruik met behoud van

1 Het onderzoek van de eerste auteur past in het BOF/GOA-project ‘Meaning in between structure and the lexicon’ (Universiteit Gent, B/05971/01) en in het IUAP-project ‘Grammaticalization and (inter)subjectification’ (Interuniversity Attraction Poles, Phase VI, project P6/44, GRAMIS, Belgisch Federaal Wetenschapsbeleid). Het onderzoek van de tweede auteur wordt gefinancierd door het Seed Funding Programme for Basic Research van de University of Hong Kong (contract nr. 200611159021). Met dank aan twee anonieme beoordelaars voor commentaar op een eerdere versie van dit stuk, en aan Freek Van de Velde voor het ter beschikking stellen van het corpus-*De Gids*.

het zinswerkwoord *zeggen*, dan kan bijvoorbeeld een passieve constructie met een afhankelijke *dat*-zin als onderwerp gebruikt worden, of een zin met het vage *men* als onderwerp en een afhankelijke *dat*-zin, zie (2a) en (2b).²

- (2) a. Er wordt gezegd dat De Witt bij de nadering van de Fransen volkomen radeloos was.
- b. Men zegt dat De Witt bij de nadering van de Fransen volkomen radeloos was.

Andere moderne vertalingen vinden we in (3) tot (5), met de *evidentiële* vormen *schijnen*, *zou* en *naar verluidt*.

- (3) De Witt schijnt bij de nadering van de Fransen volkomen radeloos te zijn geweest.
- (4) De Witt zou bij de nadering van de Fransen volkomen radeloos zijn geweest.
- (5) De Witt was bij de nadering van de Fransen naar verluidt volkomen radeloos.

Evidentiële vormen geven een indicatie van de herkomst van de in de zin gepresenteerde informatie. Ze geven met andere woorden de *informatiebron* van de spreker aan (zie paragraaf 4.1 voor een uitgebreidere definitie). In het geval van het complexe bijwoord *naar verluidt* en van de constructies met *schijnen* en *zou* gaat het meer bepaald telkens om zgn. ‘hearsay’-markeerders: de spreker heeft de gerapporteerde informatie ‘van horen zeggen’, deelt iets mee dat hij/zij niet persoonlijk heeft geobserveerd of zelf bedacht, maar dat volgens niet nader gespecificeerde bronnen het geval is. Zoals blijkt uit (1) en (2) kunnen of konden ook sommige constructies met het werkwoord *zeggen* dienen om zo’n evidentiële betekenis weer te geven. Terwijl de Nederlandse constructie met *gezegd worden* in (1) intussen uit het levende taalgebruik is verdwenen, is het overeenkomstige *be said to*-patroon goed ingeburgerd in het huidige Engels, waar het eveneens vaak in een ‘hearsay’-context gebruikt wordt. Er is een duidelijke structurele en inhoudelijke parallellie tussen (1) hierboven en het voorbeeld uit het British National Corpus in (6) hieronder. Naar de functie(s) van dat *be said to*-patroon (en van n.c.i.’s met andere werkwoorden) in het moderne Engels zal in wat volgt geregeld verwezen worden.

- (6) Coca-Cola *is said to control* around 80 per cent of the French cola market and Pepsi is keen to strike back. (BNC A7T 354)

In deze bijdrage onderzoeken we het gebruik van de constructie met *gezegd worden* + *te*-infinitief uit (1) in het formele geschreven Nederlands van de negentiende (en vroege twintigste) eeuw, aan de hand van corpusonderzoek in de eerste honderd jaargangen van het tijdschrift *De Gids* (1837-1936). We zullen nagaan (i) hoe gebruikelijk die constructie nog was in de onderzochte periode, (ii) in welke mate dat gebruik ondersteund werd door de corresponderende actieve constructie (*Men zegt De Witt radeloos te zijn geweest*), en (iii) welke semantische functies de constructie had. In hoeverre bevestigen de onderzoeksdata de status van *gezegd worden* + *te*-infinitief als een evidentiële ‘hearsay’-markeerder in het negentiende-eeuwse Nederlands?

De bijdrage is als volgt opgebouwd. In paragraaf 2 wordt nader ingegaan op de

² Strikt genomen corresponderen de moderne vertalingen in (2) t.e.m. (5) niet met de oorspronkelijke structuur in (1) maar met een enigszins vereenvoudigde versie daarvan waarin de n.c.i. niet in een relatieve bijzin vervat zit: *De Witt wordt gezegd bij de aannadering der Franschen geheel radeloos te zijn geweest*.

nominativus-cum-infinitivo-constructie in het Nederlands en op de relatie ervan tot de bekendere *accusativus-cum-infinitivo* (in wat volgt: *a.c.i.*). Paragraaf 3 presenteert de resultaten van het corpusonderzoek naar de aanwezigheid van *gezegd worden + te*-infinitief in het negentiende-eeuwse en vroeg-twintigste-eeuwse Nederlands en paragraaf 4 gaat nader in op het evidentieële semantische potentieel van die constructie. In paragraaf 5 worden de belangrijkste bevindingen samengevat.

2. De *accusativus-cum-infinitivo* en de *nominativus-cum-infinitivo*

2.1 *De (echte) a.c.i. in het vroege Nieuwnederlands en later*

Onder (7) vinden we een aantal zestiende- en zeventiende-eeuwse voorbeelden van de zogenaamde ‘echte’ of ‘Latijnse’ *a.c.i.*, een constructie die in formele registers van het vroege Nieuwnederlands gebruikelijk was in combinatie met allerlei verba cogitandi (*gelooven, oordelen, erkennen, denken, menen, ...*), verba declarandi (*zeggen, heten, verklaren, noemen, ...*) en verba sentiendi (*vernemen, merken, ...*).

- (7) a. Men kan immers niet *gelooven* al gantsch Israel soo puyr sot te zijn gheweest. (Coornhert, zie *WNT* sub *gelooven*)
 b. Deeltgens die ik *oordeelde* bolletgens te zijn. (Van Leeuwenhoek, geciteerd in Duinhoven 1991:410)
 c. Josephus *erkent* deze nederlage te zijn een wraecke. (Vondel, geciteerd in Duinhoven 1991:410)
 d. Hier is een edelman, die men *zeidt* goede middel te hebben (Van Reigersbach, geciteerd in Overdiep 1935: 410)
 e. Men *biet* mij doe ter tijt geluckigh te wesen. (Florianus, geciteerd in Fischer 1994: 113)
 f. In dus een zee van zorgen, *vernam* zij onder 't volk gezaaid te zijn zeker boek, getiteld ... (Hooft, geciteerd in Fischer 1994: 112).

In deze constructie wordt het werkwoord van de dominerende zin (in wat volgt: het matrixwerkwoord) gecombineerd met een nominale constituent in de objectsvorm (zie 7e: *mij*, niet *ik*) en een beknopte infinitiefzin waarvan die NP het geïmpliceerd onderwerp is. De oblieke NP en de infinitiefzin vormen een eenheid tegenover het matrixwerkwoord, met een betekenis die min of meer overeenkomt met de betekenis van een volle bijzin met het voegwoord *dat*. Bijvoorbeeld voor (7b): *Ik oordeelde de deeltjes bolletjes te zijn* ~ *Ik oordeelde dat de deeltjes bolletjes waren*.

Deze ‘echte’ *a.c.i.* mag niet verward worden met de zgn. ‘onechte’ *a.c.i.*, die in het huidige Nederlands nog steeds gangbaar is in combinatie met een kleine groep van (vooral) werkwoorden van directe waarneming, met name *zien, horen* en *voelen*; zie de voorbeelden in (8).

- (8) a. Ik zag Jan/hem in bad zitten. (*ANS* 1997: 1011)
 b. Ik hoor Jan/hem piano spelen. (*ibid.*)
 c. Ik voel mijn eksteroog steken. (*id.*, p. 1013)

Op het onderscheid tussen beide types wordt uitgebreid ingegaan in onder meer Klooster (1988), Duinhoven (1991, 1997), Fischer (1994) en Coleman (2007). Samengevat, en enigszins vereenvoudigd, komt het verschil erop neer dat bij de onechte a.c.i. de oblieke NP niet enkel fungeert als het geïmpliceerde subject van de infinitief, maar ook (en vooral) als direct object van de hoofdzin. De infinitief kan als het ware worden begrepen als een nadere specificatie bij een zin die ook zonder de infinitief al een volledige mededeling bevat. Bijvoorbeeld: *Ik hoor de vogel zingen* ~ *Ik hoor de vogel – al zingende* (zie Fischer 1994: 103). Bij de echte a.c.i. daarentegen kan de NP niet op zichzelf als het object van het matrixwerkwoord worden begrepen: wordt de infinitief weggelaten, dan blijft geen relevante mededeling over. In (7d) hierboven, bijvoorbeeld, kan *een edelman* bezwaarlijk als het direct object van *zeggen* gelden (?? *Men zegt een edelman*).³ Met het structurele onderscheid tussen beide subtypes correspondeert een morfologisch onderscheid: in de echte a.c.i. wordt de infinitief ingeleid door het partikel *te*, in de onechte a.c.i. is de korte vorm van de infinitief behouden gebleven (zie Duinhoven 1997, Coleman 2007).

De echte a.c.i. wordt traditioneel als een latinisme beschouwd: de constructie zou in tegenstelling tot de onechte a.c.i. niet inheems zijn, maar ontleend aan het Latijn, dat inderdaad een zeer productieve a.c.i.-constructie kende (zie bv. De Voors 1947, WNT sub *te* I, B, 6; zie over de a.c.i. in het Latijn onder meer Schoof 2003). Duinhoven (1991, 1997) betwijfelt de juistheid van die ontleningshypothese: ook in Nederlandse teksten van vóór de renaissance is de constructie namelijk al geattesteerd, en die Middelnederlandse vindplaatsen zijn volgens hem te talrijk om ze louter aan navolging van het Latijn te wijten (een visie die overigens niet wordt gedeeld door Fischer 1994: 119–120, noot 6). Hoe het ook zij, zelfs al was de echte a.c.i. in het Middelnederlands dus niet *helemaal* afwezig, het staat in elk geval vast dat de constructie pas echt doorbreekt in het formele geschreven Nederlands van de (late) zestiende en zeventiende eeuw, getuige de vele voorbeelden uit literaire en academische teksten uit die periode die worden geciteerd in Duinhoven (1991), Fischer (1994), Overdiep (1935: 406–411), enzovoort. Van Leuvensteijn (1997: 331) wijst er daarbij uitdrukkelijk op ‘dat de a.c.i. in de schrijftaal van de gewone man vrijwel nooit voorkomt, maar vooral verschijnt in literaire teksten van auteurs met een klassieke vorming’. Het staat eveneens vast dat de populariteit van de constructie van relatief korte duur is geweest. Fischer (1994) vergelijkt de geschiedenis van de echte a.c.i. in het Engels en het Nederlands: in beide talen werd de constructie door navolging van het Latijn populair in de formele schrijftaal van de renaissance, maar terwijl ze in het Engels sindsdien een eigen plaats in het taalsysteem heeft verworven en nog steeds bijzonder productief is, is de Ne-

3 Duinhoven (1991) vat het onderscheid tussen beide subtypes in de structurele analyses in (a) en (b): in de onechte a.c.i. vormt de oblieke NP weliswaar een verbinding met de infinitief, maar hij maakt tevens deel uit van de zinskern als object en is dus evenzeer verbonden met de persoonsvorm (er is m.a.w. een ‘tweezijdige binding’). In de echte a.c.i. vormen NP en infinitief een eenheid, die in zijn geheel fungeert als object bij een transitieve persoonsvorm.

a. [S Vf {NC_{O/S}}_{zinskern} infinitief_{bep.v.gest.}] onechte a.c.i.

b. [S Vf {NC_{acc.S} infinitief}_{object}]_{zinskern} echte a.c.i.

Uiteraard bestaan er alternatieve structurele analyses van de a.c.i., met name in het generatieve paradigma; zie onder meer De Geest (1974), Bennis & Hoekstra (1989), Rutten (1991) en Zwart (2001).

derlandse constructie na de zeventiende eeuw nagenoeg volledig verdwenen. Ook Klooster (1988: 272) stelt dat ‘de echte a.c.i.’s nooit vaste voet [hebben] gekregen in de grammatica van het Nederlands’, in tegenstelling tot in het Engels.

In het huidige Nederlands is de echte a.c.i. in het beste geval marginaal aanwezig. Volgens Zajicek (1970) is er een kleine groep van verba cogitandi – met name *achten*, *rekenen* en in mindere mate *oordelen* en (*ver*)*onderstellen* – waarbij de constructie nog sporadisch voorkomt in formele stijl (in administratieve en didactische teksten). In betrekkelijke bijzinnen zouden de mogelijkheden zelfs nog iets ruimer zijn, en zou het bijvoorbeeld ook kunnen met *menen*. De bijbehorende geconstrueerde voorbeelden – zie (9) – klinken echter allemaal behoorlijk stroef, en in de praktijk komen zulke zinnen in moderne corpora niet of nauwelijks voor.⁴

- (9) a. Het aantal zwakzinnigen in ons land *acht* men tussen de 150.000 en de 300.000 te liggen. (Zajicek 1970: 203)
 b. Men *oordeelde* dan ook deze dieren een afzonderlijke klasse te vormen. (ibid.)
 c. Hij stapte in wat hij *meende* de bus naar Oegstgeest te zijn. (id., p. 207)

Daarnaast wijzen verscheidene auteurs erop dat de *passieve* variant van de constructie enigszins beter heeft standgehouden dan de *actieve*. Daarover gaat de volgende subparagraaf.

2.2 De n.c.i. als passieve pendant van de a.c.i.

In verscheidene van de zestiende- en zeventiende-eeuwse voorbeelden die in de literatuur over de a.c.i. worden aangehaald, staat het matrixwerkwoord in de passieve vorm; zie (10) hieronder voor relevante voorbeelden met respectievelijk *oordelen* en *zeggen*. In zulke zinnen is uiteraard geen oblieke NP aanwezig, maar wel een NP in de subjectsvorm, die tegelijk als onderwerp van de passieve hoofdzin en als geïmpliceerd onderwerp van de beknopte infinitiefzin fungeert. In navolging van de Latijnse grammatica wordt voor deze passieve variant van de echte a.c.i. wel de benaming *nominativus-cum-infinitivo* of *n.c.i.* gebruikt.

- (10) a. Daer over hy dan *geoordeelt wert* de doot weerdig te syn. (Adr. Valerius, 1626)
 b. Papier, dat *gesegt is* uyt den Hemel gevallen te sijn. (Van Leeuwenhoek, geciteerd in Damsteeg 1981: 112)

Zowel Zajicek (1970) als Duinhoven (1991) signaleren dat deze passieve constructie in het moderne Nederlands nog net iets gebruikelijker is dan de actieve a.c.i. In (11) hieronder bijvoorbeeld krijgt volgens Zajicek de passieve variant duidelijk de

⁴ We zochten bijvoorbeeld in het volledige 38-miljoen-woordencorpus van het INL (minus de juridische component) naar a.c.i.-voorbeelden met *achten*, via een automatische zoekopdracht naar alle zinnen waarin een vorm van dat werkwoord binnen een afstand van maximaal tien woorden gevolgd wordt door het partikel *te*. Dat leverde slechts één a.c.i.-voorbeeld op, nl. (i) hieronder (naast talloze passieve voorbeelden met *geacht worden* + *te*-infinitief, zie daarover subparagraaf 2.2). Over de INL-corpora, zie onder meer Kruyt & Dutilh (1997).

(i) Onder aanroeping van het subsidiariteitsprincipe *achten* de meeste Nederlanders het voor de hand te liggen dat elke lidstaat zijn eigen infrastructuur moet financieren. (INL 38MWC – *Liberaal Reveil*)

voorkeur op de actieve. Over het zinspaar in (12) merkt Duinhoven (1991: 425) op dat de passieve variant zonder meer aanvaardbaar is, terwijl de corresponderende actieve zin '[i]n het hedendaags Nederlands ... nauwelijks nog mogelijk' is.

- (11) a. De nieuwe belasting *wordt gerekend* een bedrag van ± 60 m. te zullen opbrengen. (Zajicek 1970: 204)
 b. * De nieuwe belasting *reken* men (rekenen wij) een bedrag van ± 60 m. te zullen opbrengen. (ibid.)
- (12) a. Hij *wordt geacht* betrouwbaar te zijn. (Duinhoven 1991: 425)
 b. * Ik *acht* hem betrouwbaar te zijn. (ibid.)

De n.c.i. krijgt in de bestaande literatuur over het Nederlands verder nauwelijks speciale aandacht: de structuur met een passief matrixwerkwoord wordt gewoon gesignaleerd als een voorbeeld van een context waarin de a.c.i. om structurele redenen iets beter kon (en in beperkte mate nog steeds kan) gedijen dan in de gewone mededelende actieve hoofdzin, vaak in één adem met nog zo'n faciliterende syntactische omgeving, de relatieve bijzin.⁵

Voor het Engels, waarin zowel de a.c.i. als de n.c.i. nog zeer gebruikelijk zijn, ontwikkelde Noël in een reeks van studies (zie met name Noël 2001, 2003, 2008; Noël & Coleman 2009) de hypothese dat de n.c.i. méér is dan louter de passieve pendant van de a.c.i. De n.c.i. wordt beter beschouwd als een afzonderlijke *constructie* in de technische zin van de Constructiegrammatica (Kay & Fillmore 1999, Goldberg 1995, enz.), dat wil zeggen als een vorm-betekenispaar dat een eigen positie in de grammatica inneemt, met specifieke semantische eigenschappen die niet noodzakelijk reduceerbaar zijn tot de gecombineerde semantische eigenschappen van de a.c.i. en de algemene passiefconstructie.⁶ Symptomatisch voor die afzonderlijke status is onder meer het feit dat – hoewel zowel de a.c.i. als de n.c.i. goed ingeburgerd zijn in het Engels – sommige types van werkwoorden in de praktijk van het taalgebruik veel frequenter voorkomen in de n.c.i. dan in de a.c.i. (terwijl ze in andere omgevingen geen speciale voorkeur voor het passief laten zien). Goede voorbeelden zijn onder meer *suppose* en *think*, die allebei veel vaker voorkomen in zinnen van het type (a) in (13) en (14) hieronder dan in zinnen van het type (b), en *say*, waarbij de actieve constructie zelfs onmogelijk is in het moderne Engels. In het 100 miljoen woorden grote British National Corpus komt *suppose* 1935 keer voor in de n.c.i. tegenover slechts 75 keer in de a.c.i., *think* 1382 keer in de n.c.i. tegenover slechts 109 keer in de a.c.i. en *say* 1945 keer in de n.c.i. tegenover geen enkele keer in de a.c.i. (corpusdata overgenomen uit Noël 2001: 257).

5 Zowel Duinhoven (1991: 410-411, 423-424) als Fischer (1994: 114-118) brengen dat in verband met het feit dat het geïmpliceerde subject van de infinitief in zulke syntactische omgevingen niet op zijn gewone positie *tussen* het matrixwerkwoord en de infinitiefzin staat, waardoor de 'onnederlandse' combinatie van een matrixwerkwoord met een onafhankelijke subjects-NP en een infinitiefzin minder als dusdanig opvalt (waarbij voor Duinhoven vooral de afstandsplaatsing van de subjects-NP t.o.v. het matrixwerkwoord van belang is en voor Fischer vooral de afstandsplaatsing van de subjects-NP t.o.v. de infinitief).

6 Meer bepaald poneert de constructiegrammaticale analyse van Noël (2008) een *cluster* van samenhangende n.c.i.-constructies veeleer dan één algemene n.c.i.-constructie, want het formele patroon dient als uitdrukkingsmiddel voor uiteenlopende semantische noties (zie bv. de bespreking van de letterlijke vs. evidentieële n.c.i. in paragraaf 4).

- (13) a. By the time the meeting was over I was in such a state of excitement and fright that I forgot all about the clothing parcel I *was supposed to* collect. (BNC BOU 2508)
 b. Traditional readings of the Shipman's Tale, however, *suppose* the husband to be a, or even the, target figure, and not without reason. (BNC HXS 820)
- (14) a. Other northern Malawians arrested between February and May *are thought to* be among those set free. (BNC AO3 59)
 b. I had always *thought* him to be egotistical and attention-seeking. (BNC AEO 2777)
- (15) a. The 680 pastors that serve the region *are said to* preach to well-attended churches on Sundays. (BNC AAB 132)
 b. * One says the pastors to preach to well-attended churches on Sundays.

De n.c.i.-patronen met die werkwoorden hebben kenmerkende semantische eigenschappen ontwikkeld: *be supposed to* heeft in zinnen van het type (13a) een deontische betekenis vergelijkbaar met die van modale hulpwerkwoorden als *should* en *ought to*, en wordt in de Engelse grammatica dan ook geregeld als een 'semi-modal' geanalyseerd (zie bv. Depraetere en Reed 2006: 272). *Be said to* en *be thought to* hebben in de bovenstaande voorbeelden een evidentieële functie, waarop we nader zullen ingaan in paragraaf 4. Op die manier leveren de n.c.i.-patronen een specifieke bijdrage aan de betekenis van de zin die niet gedeeld wordt door de overeenkomstige a.c.i.-patronen, vandaar hun hogere frequentie.

In het Nederlands heeft zich op veel kleinere schaal een vergelijkbare evolutie voorgedaan. De enige drie werkwoorden die blijkens de resultaten van corpusonderzoek in het hedendaagse taalgebruik nog met een zekere regelmaat in de n.c.i. gebruikt worden, zijn *achten*, *veronderstellen* en (in mindere mate) *verwachten*. In een selectie ten belope van 12,5 miljoen woorden uit de component moderne krantentaal van het CONDIV-corpus (zie Grondelaers *et al.* 2000), troffen we 44 voorbeelden aan van *geacht worden* + *te*-infinitief, 10 voorbeelden van *verondersteld worden* + *te*-infinitief en één voorbeeld van *verwacht worden* + *te*-infinitief (waarvoor echter in andere corpora vrij gemakkelijk nog een paar goede voorbeelden te vinden zijn, het voorbeeld in 18a hieronder komt bijvoorbeeld uit het 38-miljoen-woorden-corpus van het INL).⁷ In de meerderheid van de aangetroffen voorbeelden hebben die n.c.i.-patronen een *deontische* functie, vergelijkbaar met die van *be supposed/expected to* in het Engels. Zie (16) tot (18) voor enkele voorbeelden, waarin de infinitiefzin telkens een soort van verplichting uitdrukt die op het geïmpliceerde onderwerp rust. Zoals blijkt uit de (b)-zinnen, levert omzetting naar de a.c.i. telkens een ongrammaticale zin op.⁸

7 We zochten naar n.c.i.-voorbeelden met in totaal 31 werkwoorden die volgens het bestaande onderzoek frequent voorkwamen in de a.c.i./n.c.i. in het vroege Nieuwnederlands en/of nog sporadisch voorkomen in de a.c.i./n.c.i. in het huidige Nederlands, via een automatische zoekopdracht naar alle voorkomen van de voltooid-deelwoordsvorm van het betreffende werkwoord binnen een afstand van maximaal tien woorden gevolgd door het partikel *te*. Behalve voor *achten*, *veronderstellen* en *verwachten* leverde dat voor geen enkel werkwoord nog n.c.i.-attestaties op. De 28 overige werkwoorden worden opgesomd in (i).

(i) *aantonen, begrijpen, beoordelen, berekenen, beschouwen, beseffen, bevinden, beweren, bewijzen, denken, erkennen, geloven, hopen, houden, menen, onderstellen, oordelen, rekenen, schatten, verklaren, vermoeden, vernemen, verstaan, vertellen, vinden, wanen, weten, zeggen.*

8 Vooral *geacht worden* + *te*-infinitief wordt ook wel eens in *niet*-deontische zin gebruikt, zoals in het onderstaande voorbeeld. Hier is een a.c.i.-parafrase niet geheel onmogelijk (*Wetenschappers achten rode bloedlichaampjes een zuurstofvoorsprong te geven*, vgl. met Zajiceks voorbeeld 9a hierboven).

- (16) a. Chefs van afdelingen *worden geacht* excessief of nutteloos surfen te voorkomen. (CONDIV – *NRC Handelsblad*)
 b. * We *achten* (of: De directie *acht*) chefs van afdelingen excessief of nutteloos surfen te voorkomen.
- (17) a. Een abt *wordt verondersteld* in zijn abdij te vertoeven. (CONDIV – *Gazet van Antwerpen*)
 b. * De orde *veronderstelt* een abt in zijn abdij te vertoeven.
- (18) a. Het steekt bij ons dat we *worden verwacht* om dingen te doen waarvoor we gewoon geen tijd hebben. Vooral de individuele aandacht voor kinderen die moeite hebben de lessen bij te houden, gaat al snel verloren. (INL 38MWC – *Meppeler Courant*)
 b. * Ze *verwachten* ons dingen te doen waarvoor we gewoon geen tijd hebben.

Hoewel de n.c.i. dus geenszins nog als een productieve constructie mag gelden, is er een klein aantal n.c.i.-patronen dat zich gehandhaafd heeft in het Nederlands, namelijk *geacht worden* + *te*-infinitief, *verondersteld worden* + *te*-infinitief en (wellicht minder algemeen) *verwacht worden* + *te*-infinitief. Die vormen zijn te beschouwen als een soort van lexicale n.c.i.-eilanden in de grammatica: ze worden niet of nauwelijks ondersteund door de overeenkomstige a.c.i.-patronen en ze hebben specifieke semantische eigenschappen ontwikkeld. Het voorbeeld van H.J. van der Heim aan het begin van dit artikel suggereert dat in het Nederlands van de negentiende eeuw ook het werkwoord *zeggen* nog voorkwam in de n.c.i. In de volgende twee paragrafen bekijken we hoe frequent die *gezegd worden te*-constructie precies was, en welke semantische functie(s) ze had.

3. De aanwezigheid van *gezegd worden* + *te*-infinitief in het negentiende-eeuwse Nederlands

Om zicht te krijgen op de aanwezigheid van de n.c.i. met *zeggen* in het formele geschreven Nederlands van de negentiende (en vroege twintigste) eeuw, maakten we gebruik van een corpus dat de volledige tekst bevat van de eerste honderd jaargangen van *De Gids* (1837-1936), ongeveer 73 miljoen woorden in totaal. Een automatische zoekopdracht met behulp van het concordantieprogramma Word-Smith Tools naar alle zinnen waarin het deelwoord *gezegd* binnen een afstand van maximaal tien woorden gevolgd wordt door het partikel *te*, leverde 2472 treffers op, waarbij uiteraard flink wat ruis. Na manuele filtering bleven uiteindelijk 488 attestaties van de n.c.i. over; onder (19) geven we nog enkele willekeurig geselecteerde voorbeelden.

- (19) a. Daar Bisschop HENDRIK *wordt gezegd* in 1367 te zijn gestorven, moet de verlossing van PHILIPS van Vianden vóór dien tijd hebben plaats gehad. (*De Gids* 1840)
 b. Een paar jaren geleden hebben de fabrikanten eene vereeniging trachten tot stand te brengen, die *gezegd werd* ten doel te hebben, de belangen der industrie en werklieden te behartigen en te bevorderen. (*De Gids* 1863)
 c. Het klimaat van Billiton kan *gezegd worden* tot de zeer warme, maar daarom nog niet ongezonde te behooren. (*De Gids* 1875)
- (i) [EPO-preparaten] werden populair bij atleten en wielrenners omdat meer rode bloedlichaampjes *worden geacht* een 'zuurstofvoorsprong' te geven. (CONDIV – *NRC Handelsblad*)

d. Daarnaast, in een diepe waterput, die bron der kennis heet en waaruit een ondragelijke rotstank oprijst, *wordt* de hooge god *gezegd* zelf verblijf te houden. (*De Gids* 1896)

Het aantal aangetroffen voorbeelden toont duidelijk aan dat het voorbeeld waarmee we dit artikel begonnen zeker geen unicum is: de n.c.i. met *zeggen* moet in het negentiende- (en vroeg-twintigste-) eeuwse Nederlands een relatief goed ingeburgerde constructie zijn geweest, althans in het formele schrijftaalregister dat wordt vertegenwoordigd door *De Gids*. Toch merken we zelfs binnen de onderzochte periode op dat vlak al een duidelijke evolutie. In Tabel 1 worden de resultaten opgesplitst per subperiode van 25 jaar, en daaruit blijkt een duidelijke dalende trend in de frequentie van de constructie. In de eerste subperiode komt *gezegd worden* + *te*-infinitief nog omgerekend 13,86 keer voor per één miljoen woorden tekst, in de laatste subperiode is die genormaliseerde frequentie al afgenomen tot 1,22 attestaties per miljoen woorden tekst. Nochtans blijft de totale frequentie van de woordvorm *gezegd* min of meer gelijk, zodat de conclusie moet zijn dat het specifiek het n.c.i.-gebruik van *zeggen* is dat sterk afneemt in de loop van de onderzochte periode (er is een zeer significant verschil tussen de vier perioden in de geobserveerde aantallen n.c.i.-voorkomens tegenover alle andere voorkomens van *gezegd*: χ^2 (df = 3) = 258, $p < 0.0001$).

	Omvang subcorpus (in woorden)	Frequentie <i>gezegd worden</i> + <i>te</i> -infinitief		Frequentie woordvorm <i>gezegd</i>	
		abs.	1 mlj. wrdn	abs.	1 mlj. wrdn
Periode I (1837-1861)	14.788.104	205	13,86	3637	245,94
Periode II (1862-1886)	22.132.530	197	8,90	4797	216,74
Periode III (1887-1911)	20.336.520	66	3,25	4563	224,37
Periode IV (1912-1936)	16.348.275	20	1,22	3733	228,34
TOTAAL	73.605.429	488	6,63	16703	226,91

Tabel 1 Absolute en genormaliseerde frequentie n.c.i. met *zeggen* in corpus *De Gids*.

De n.c.i. met *zeggen* blijkt dus vooral in de eerste helft van de onderzochte periode nog relatief populair te zijn geweest. Nadien neemt de frequentie ervan duidelijk af, een evolutie die later in de twintigste eeuw tot de (zo goed als) volledige uitvlakking van het patroon zal leiden. In corpora van hedendaags Nederlands komt *gezegd worden* + *te*-infinitief niet meer voor: noch in de bovengenoemde selectie uit het CONDIV-corpus, noch in het INL 38-miljoen-woordencorpus (zonder de juridische component) levert een gerichte zoekopdracht volgens de hierboven beschreven methode ook maar één n.c.i.-voorbeeld op.⁹

9 Op het Internet zijn via gerichte zoekopdrachten met Google wel enkele treffers te vinden. Dergelijke voorbeelden vinden we echter vooral in (slaafs) uit het Engels vertaalde teksten (zoals het eerste voorbeeld hieronder, let op het webadres) of in academische publicaties, die bij uitstek een genre vertegenwoordigen waarin de synchrone invloed van het Engels zeer sterk is (zie vb. ii).

Een relevante vraag luidt nu in hoeverre de n.c.i. met *zeggen* in de negentiende eeuw nog ondersteund werd door het overeenkomstige a.c.i.-patroon. Komen in het materiaal van *De Gids* nog zinnen met de actieve structuur [NP *zegt* [NP *te* Inf]] voor? Voor de eerste subperiode van 25 jaar – de periode dus waarin de n.c.i. nog het sterkst stond – hebben we dat onderzocht via een zoekopdracht naar alle zinnen waarin een willekeurige vorm van het werkwoord *zeggen* (dus niet enkel de deelwoordsvorm, zoals bij de vorige zoekopdracht) binnen de tien woorden gevolgd wordt door *te*. De beperking tot de eerste subperiode is pragmatisch: een dergelijke zoekopdracht levert immers bijzonder grote aantallen manueel te analyseren treffers op. De resultaten worden samengevat in Tabel 2. De a.c.i. met *zeggen* is in de onderzochte periode niet *volledig* afwezig, maar mag met slechts tien attestaties (= nauwelijks 0,68 treffers per miljoen woorden) duidelijk als een bijzonder zeldzaam patroon gelden. Zie (20) voor enkele van de schaarse aangetroffen a.c.i.-voorbeelden.¹⁰

- (20) a. REITZ, Belga Graeciss. pag. 129, *zegt* deze bijzonderheid omtrent de H den Brabanderen bijzonder eigen te zijn, en dat zij daarin door hunne taalverwanten, de Zeeuwen en de Goudenaars, gevolgd worden. (*De Gids* 1838)
- b. Daarom bleef ik standvastig volharden bij hetgeen mijn geweten mij *zeide* pligt te zijn. (*De Gids* 1850)

	Treffers a.c.i. met <i>zeggen</i>		Treffers n.c.i. met <i>zeggen</i>	
	abs.	1 mlj woorden	abs.	/ 1 mlj woorden
Periode I (1837-1861)	10	0,68	205	13,86

Tabel 2 Absolute en genormaliseerde frequentie a.c.i. vs. n.c.i. met *zeggen*

Het frequentieverschil met het passieve patroon is duidelijk: in de eerste subperiode van het corpus *De Gids* komt de n.c.i. met *zeggen* meer dan twintig keer vaker voor dan de a.c.i. *Zeggen* gedraagt zich in de onderzochte periode met andere woorden zoals *achten* en *veronderstellen* in het moderne Nederlands en zoals *suppose*, *think*, *say* enzovoort in het moderne Engels: het n.c.i.-gebruik wordt niet of nauwelijks ondersteund door de corresponderende actieve constructie. In de volgende paragraaf zullen we laten zien dat net zoals die andere n.c.i.-patronen ook het patroon met *gezegd worden* kenmerkende semantische eigenschappen heeft

Op basis van zulke sporadische voorbeelden kan bezwaarlijk gesteld worden dat de n.c.i. met *zeggen* nog gangbaar is in het huidige Nederlands. Bij Internetvoorbeelden geven we telkens het webadres tussen visgraathaken en de laatste datum waarop de betreffende pagina werd geraadpleegd tussen vierkante haken.

(i) Binnen die bol zijn er roosters en krachtenvelden waardoor de levering van het oordeel *wordt gezegd* te passeren. <http://www.shangrila.org/M_Dutch%20Translations/Wie_GroteGodelijkeBestuurder.html> [01/08/2008].

(ii) Dat is dan ook waaruit Wittgensteins bijdrage aan de filosofie (voor zover hier nog sprake kan zijn van een positieve bijdrage) vaak *wordt gezegd* te bestaan. <<http://dare.ubvu.vu.nl/bitstream/1871/11536/1/bax.pdf>> [01/08/2008]

10 (20a) is overigens het enige voorbeeld waarin de oblieke NP (in dit geval *deze bijzonderheid omtrent de H*) op zijn ‘normale’ plaats tussen het matrixwerkwoord en de beknopte bijzin staat. In de negen andere voorbeelden staat de oblieke NP telkens op de eerste zinsplaats, doorgaans als betrekkelijk voornaamwoord, zoals in (20b).

ontwikkeld: meer bepaald wordt de n.c.i. met *zeggen* in de voorbeelden uit *De Gids* vaak gebruikt als evidentieële ‘hearsay’-markeerder.

4 De evidentieële functie van *gezegd worden* + *te*-infinitief

4.1 *Evidentialiteit*

Nuyts (2004) geeft de volgende algemene definitie van de semantische categorie *evidentialiteit*:

Evidentialiteit betreft een aanduiding van de redenen voor de aanname van het bestaan van de stand van zaken in de taaluiting door middel van een karakterisering van zijn perceptuele en/of epistemologische achtergrond, d.w.z. door een aanduiding van de manier waarop de informatie m.b.t. het bestaan van de stand van zaken is verworven, of van zijn relatie/compatibiliteit met andere achtergrondkennis. Dit is een vrij brede categorie, waarin o.m. dimensies thuis horen zoals: is de stand van zaken direct gepercipieerd (experientieel), of is hij onrechtstreeks afgeleid uit andere direct gepercipieerde informatie (inferentieel), of is hij door anderen vooropgesteld (‘hearsay’ of ‘van horen zeggen’), of is hij gebaseerd op of ligt hij in de lijn van andere kennis (beredeneerd)? (Nuyts 2004: 15-16)

In sommige (hoofdzakelijk Aziatische en Amerindische) talen is de categorie *evidentialiteit* dermate gegrammaticaliseerd dat in elke bewering *verplicht* moet worden aangegeven waarop de gepresenteerde informatie gebaseerd is, bijvoorbeeld door middel van een reeks speciaal daartoe bestemde verbale affixen: heeft de spreker de gerapporteerde feiten zelf geobserveerd, of heeft hij/zij ze van horen zeggen, of heeft hij/zij ze afgeleid uit andere beschikbare informatie, enzovoort? Over die grammaticale *evidentialiteit* bestaat een omvangrijke typologische literatuur; zie Aikhenvald (2004) voor een uitgebreide introductie. In talen zoals het Nederlands en het Engels is de categorie veel minder prominent aanwezig in de grammatica, maar we beschikken wel degelijk over een aantal vormen die gebruikt kunnen worden om evidentieële betekenissen weer te geven: hulpwerkwoorden zoals *zullen* (nl. het gebruik van *zou* dat in de inleiding is genoemd) en *lijken/blijken/schijnen*, bijwoorden zoals *klaarblijkelijk* of *schijnbaar*, constructies met predicatieve adjectieven zoals *het is aannemelijk/plausibel/... dat*, uitdrukkingen als *naar het schijnt*, enzovoort (zie Nuyts 2004). Die vormen zijn in verschillende mate gegrammaticaliseerd: De Haan (1999) maakt een onderscheid tussen ‘grammaticale evidentieën’ – bijvoorbeeld hulpwerkwoorden of hulpwerkwoordachtigen zoals *zou* en *schijnen* – en ‘lexicale evidentieën’, waartoe dan bijvoorbeeld adverbia als *klaarblijkelijk* of (bepaalde gebruikswijzen van) perceptiewerkwoorden behoren (zoals *horen* in *Ik hoor dat Jan ziek is*). In tegenstelling tot de markeerders uit talen met een volledig ontwikkelde grammaticale categorie *evidentialiteit*, zijn die vormen in talen als het Nederlands en het Engels altijd optioneel, ook de vormen die in zekere mate gegrammaticaliseerd zijn.

Voor het Engels is het bekend dat ook *be said to* als zo’n evidentieële vorm kan fungeren, die dan meer bepaald thuishoort in de subcategorie van de ‘hearsay’- of ‘van horen zeggen’-markeerders (zie bv. Chafe 1986). We lichten dat evidentieële gebruik toe aan de hand van de corpusvoorbeelden in (21) en (22).

- (21) The statement of the Propaganda Minister that Hitler had a ‘sixth sense’ for seeing what remained hidden to ordinary mortals *was* sarcastically *said* by a young secretary to explain his choice of Italy as an ally. (BNC ADD 778)
- (22) INDEPENDENTS GET BREAK FROM BRAVO
by David Goymour
BRAVO, a new on-screen booking system which puts British hotels and tourist attractions on travel agents’ counters, has entered its launch phase. *It is said to* offer independent hotels the kind of exposure which hotels in big groups can derive from international booking systems – owned, typically, by the big airlines. (BNC AOC 456)

Het voorbeeld in (21) vertegenwoordigt in de analyse van Noël (2003, 2008) het ‘letterlijke’ gebruik van het *be said to*-patroon. In zulke gevallen staat de (min of meer) letterlijke betekenis van het matrixwerkwoord *say* nog sterk op de voorgrond: de zin benoemt een gebeurtenis waarin een welbepaald iemand iets zegt, een bepaalde uitspraak doet. De expliciete vermelding van de handelende persoon in een voorzetselconstituent (*by a young secretary*) en de aanwezigheid van een bijwoordelijke bepaling van wijze (*sarcastically*) maken extra duidelijk dat hier verslag wordt uitgebracht van een concrete ‘zeggen’-gebeurtenis.

Zin (22) wordt in Noël (2008: 317–319) besproken als een typisch voorbeeld van het ‘evidentiële’ gebruik van *be said to*. In zulke voorbeelden, die in de praktijk veel vaker voorkomen dan zinnen zoals (21), wordt in veel mindere mate verwezen naar een concrete, in de tijd en/of ruimte lokaliseerbare uitspraak. De journalist brengt met de *It is said to...*-zin geen verslag uit van een welbepaalde gebeurtenis waarin door iemand iets wordt beweerd. In plaats daarvan fungeert de n.c.i. als een middel om aan te geven dat hij de informatie die wordt gepresenteerd – namelijk dat het nieuw ontwikkelde systeem van direct reserveren een betere zichtbaarheid zal meebrengen voor onafhankelijke hotels – heeft betrokken van een niet nader gespecificeerde *externe bron*. Het gebruik van *be said to* sorteert in zulke contexten een dubbel, zelfs enigszins paradoxaal effect: aan de ene kant wordt door de suggestie van een externe bron de betrouwbaarheid van de aangeboden informatie onderstreept (d.w.z. de schrijver heeft het niet gewoon zelf bedacht), aan de andere kant kan de schrijver daardoor niet persoonlijk verantwoordelijk worden gehouden voor de correctheid van die informatie. Met andere woorden, het patroon biedt sprekers en schrijvers de kans om de gepresenteerde informatie een schijn van objectiviteit mee te geven maar tegelijk een slag om de arm te houden. Niet toevallig is dit gebruik van *be said to* vooral populair in journalistieke teksten, een genre waarin de genuanceerde omgang met bronnen van cruciaal belang is (zie ook Noël 2003).

4.2 Gezegd worden + te-infinitief als evidentiële vorm

Het Nederlandse voorbeeld in (23), uit de bespreking van een boek van de hoogleraar natuurkunde H.J. Cop, is vergelijkbaar met het Engelse voorbeeld in (21) hierboven; dat wil zeggen de n.c.i. wordt gebruikt om te rapporteren over een concrete uitspraak. De schrijver van de recensie geeft zelfs de exacte pagina waarop de geparafraseerde uitspraak te vinden is, en maakt door middel van de *doorbepaling* nog eens extra duidelijk van wie ze precies komt. De infinitiefzin drukt de inhoud van het door de hoogleraar beweerde uit.

- (23) Zoodanig passen toch is juist het aanwenden der analyse op de hypothese, welke zoo te regt door den Hoogleraar COP (bl. 25) *gezegd wordt*, het eenige geldige middel te zijn, om over mogelijkheid en waarschijnlijkheid te kunnen oordeelen. (*De Gids* 1846)

Net als *be said to* in het Engels, wordt de n.c.i. met *zeggen* in de negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse vindplaatsen in *De Gids* echter hoofdzakelijk gebruikt in zinnen die *niet* meteen verwijzen naar een concrete, in de tijd en/of ruimte lokaliseerbare ‘zeggen’-gebeurtenis. Aan het begin van dit artikel zijn we al zo’n voorbeeld tegengekomen, hieronder geven we nog een aantal bijkomende voorbeelden.

- (24) Zelf een grondig beoefenaar der wetenschap, beminnaar aller schoone kunst, verzamelde hij alle dichters en geleerden aan zijn glansrijk hof, die in zijn eigen of in naburige landen zich beroemd hadden gemaakt. De spraakkunst van Panini of de zoogenaamde ‘groote spraakkunst’, de *Mahabhashya*, *wordt gezegd* door hem in Kasjmir te zijn ingevoerd. (*De Gids* 1867)
- (25) Evenwel beginnen reeds de zoovele vreemde musici die hier concerten of opera’s geven, den smaak te wijzigen, en weldra zal het ook op dit gebied zijn tout comme chez nous, vooral bij het heerschen en het steeds meer door- en voordringen van het Duitse element. Niet minder toch dan 200,000 Duitschers *worden gezegd* in New-York gevestigd te zijn. (*De Gids* 1874)
- (26) En de brieven? Ergens in de Amsterdamsche Universiteitsbibliotheek kan men een verzegelden trommel vinden, die *gezegd wordt* de kostbare documenten te bevatten. (*De Gids* 1899)
- (27) Engeland wordt in Mexico vertegenwoordigd door Sir Lionel Carden, een diplomaat die *gezegd wordt* Latijnsch-Amerika te kennen op zijn duim. (*De Gids* 1913)

In al deze gevallen fungeert de n.c.i. met *zeggen* als een signaal dat de auteur een bron heeft voor de gepresenteerde informatie en dat de verantwoordelijkheid voor de accurateheid daarvan dus niet (uitsluitend) bij hem ligt. Als we in bijvoorbeeld (27) *gezegd worden* gewoon weglaten – met omzetting van de infinitiefzin naar een finiete bijzin, zie (27’) hieronder – dan blijft een zin over die precies dezelfde informatie over de wereld meedeelt, maar dan op een veel stilliger manier, zonder de evidentiële kwalificatie.

- (27’) Engeland wordt in Mexico vertegenwoordigd door Sir Lionel Carden, een diplomaat die Latijnsch-Amerika kent op zijn duim.

Met andere woorden, in voorbeelden als (24) tot (27) fungeert de infinitiefzin als de kern van de mededeling en dient het passieve werkwoord van de matrixzin *wordt gezegd* slechts als kwalificatie van de door die infinitiefzin uitgedrukte stand van zaken. Daarmee beantwoordt de evidentiële n.c.i. overigens op zijn minst op semantisch vlak aan een belangrijk herkenningscriterium voor echte (d.w.z., gegrammaticaliseerde i.p.v. lexicale) evidentialiteitsmarkeerders uit Anderson (1986: 274), dat met instemming wordt overgenomen door De Haan (1999: 75): ‘Evidentials are not themselves the main part of the clause’.

Zoals al in de inleiding werd meegegeven, behoort *gezegd worden* + te-infinitief als ‘hearsay’-markeerder tot dezelfde evidentiële subcategorie als vormen zoals *zou* en *schijnen*, die ook in het hedendaagse Nederlands nog zo’n kwalificerende ‘naar het zeggen zo zijn’-betekenis uitdrukken. Het uit *De Gids* verzamelde ma-

teriaal bevat een interessante passus waaruit duidelijk blijkt dat de negentiende-eeuwse taalgebruikers deze functionele verwantschap zelf ook aanvoelden. Voorbeeld (28) komt uit een boekbespreking van een in 1838 verschenen bestuurlijke geschiedenis van Drenthe, waarin de recensent op het eind van het stuk een aantal onvolkomenheden in taal en stijl signaleert. De n.c.i. met *zeggen* wordt hier in één adem genoemd met de constructie met evidentieel *zou*, als twee goede alternatieven voor de gewraakte constructie met *zullende*.

- (28) Op bl. 63 van het 1ste Stuk lezen wij: *Omtrent de list, door den Koning KAREL zullende zijn in het werk gesteld*, enz., voor: *omtrent de list, welke door Koning KAREL zou zijn in het werk gesteld*, of *wordt gezegd te zijn in het werk gesteld*, enz. (*De Gids* 1841)

4.3 *De relatie tussen de verschillende gebruikswijzen van gezegd worden*

In deze subparagraaf gaan we nog even nader in op de relatie tussen de verschillende gebruikswijzen van *gezegd worden* die al aan bod zijn gekomen. Met de bovenstaande bespreking willen we namelijk niet suggereren dat er tussen het zogenaamde ‘letterlijke’ gebruik van de n.c.i. met *zeggen* om te rapporteren over een concrete ‘zeggen’-gebeurtenis en het gebruik ervan als evidentieële ‘hearsay’-markeerder een scherpe scheidslijn bestaat, die toelaat om elke attestatie ondubbelzinnig in een van beide subcategorieën onder te brengen. Veeleer is er een soort continuüm, waarbij de evidentieële functie in concrete attestaties in mindere of meerdere mate aanwezig kan zijn. In zekere zin bevat de basisbetekenis van *zeggen* reeds een evidentieële component: een zin als (29) hieronder doet weliswaar verslag van een gebeurtenis, namelijk Jan die iets zegt, maar kan tegelijk zo worden opgevat, dat Jan wordt aangewezen als de bron voor de propositie ‘Ajax is nog steeds de beste club van Nederland’ (waarbij de betrouwbaarheid van die informatie o.a. afhankelijk is van Jans reputatie als voetbalkenner).¹¹

- (29) Jan heeft gisteren gezegd dat Ajax nog steeds de beste club van Nederland is.

In *passieve* zinnen met *zeggen* kan het agens onuitgedrukt blijven, waardoor gemakkelijk een ‘hearsay’-effect optreedt. Dat is ook het geval in andere passieve constructies dan de n.c.i.; zie bijvoorbeeld (30), een corpusvoorbeeld met dezelfde structuur als het geconstrueerde voorbeeld (2a) in de inleiding.

- (30) Op straat worden [de artiesten] nagekeken door de politie. Je struikelt daar als het ware over de agenten. Er wordt *gezegd* dat Oezbekistan de hoogste politie-dichtheid per vierkante kilometer in centraal Azië heeft. (CONDIV – *De Telegraaf*)

Volgens Cornelis (1997: 216-226) functioneert het passief van werkwoorden als *zeggen* onder meer als ‘a means to abstract away from a particular sayer and his or her words’ (p. 226). Zinnen als (30) passen perfect in dat plaatje: de schrijver pre-

¹¹ Dit onderscheid komt overeen met het verschil tussen het ‘kwalificatiele’ en het ‘niet-kwalificatiele’ gebruik van werkwoorden van cognitie en communicatie in Nuyts (2001: 109-122) of met het verschil tussen ‘intersubjectieve’ en ‘objectieve’ constructies met complementzinnen in Verhagen (2005: Hoofdstuk 3).

senteert in de ingebedde *dat*-zin informatie over de ‘politie-dichtheid’ van Oezbekistan zonder daarbij naar een specifieke bron te verwijzen.

In vergelijking met die nog altijd gangbare passieve constructie met een ingebedde *dat*-zin biedt de n.c.i. echter een belangrijk bijkomend voordeel. Keren we daarvoor nog eens terug naar (een licht vereenvoudigde versie van) de n.c.i.-zin uit de inleiding en zijn geconstrueerde equivalent met *dat*, hier herhaald als respectievelijk (31a) en (b).

(31) a. De Witt wordt gezegd bij de nadering van de Fransen geheel radeloos te zijn geweest.

b. Er wordt gezegd dat De Witt bij de nadering van de Fransen geheel radeloos was.

Terwijl *De Witt* in (b) als subject van de ingebedde *dat*-zin fungeert, is diezelfde constituent in de (a)-zin subject van de matrixzin (in de literatuur over het Engels wordt de n.c.i. met een aan de vroege generatieve grammatica ontleende term dan ook geregeld geanalyseerd als een geval van *Subject-to-Subject Raising*; zie bv. Givón 1993: 222). In (a) wordt *De Witt* daardoor veel nadrukkelijker als het ‘topic’ of ‘thema’ van de hele mededeling gepresenteerd dan in (b). Dat wil zeggen, de n.c.i. biedt sprekers de mogelijkheid om een referent die ze als het onderwerp van de mededeling willen presenteren – in de zin van degene ‘waarover het gaat’ – als het ware uit de ingebedde zin te lichten en helemaal vooraan in de matrixzin te noemen, op de meest natuurlijke plaats voor zulke topicale referenten.¹² In deze combinatie van eigenschappen schuilt het bijzondere potentieel van de n.c.i. met *zeggen*, dat verklaart waarom het patroon nog relatief populair was in het negentiende-eeuwse Nederlands, vooral dan in vergelijking met de a.c.i.: de mogelijkheid tot demotie van de bron die de n.c.i. als het ware erft van de algemene passieve constructie *plus* de mogelijkheid om een topicale referent uit de gekwalificeerde mededeling te ‘promoveren’ tot subject van de matrixzin. Merk op dat ook in de evidentieële constructies met *zou* en *schijnen* het syntactische subject tevens het topic van de gekwalificeerde mededeling is (tenminste, bij *schijnen* is dat het geval in de raising-constructie *Jan schijnt ziek te zijn*, niet in de alternatieve constructie *Het schijnt dat Jan ziek is*, zie over dat onderscheid o.m. De Haan 2007).

4.4 *Andere evidentieële n.c.i. 's?*

In het Engels is *be said to* lang niet het enige n.c.i.-patroon met een evidentieële functie. Volgens Noël (2008) kent het moderne Engels een productieve constructie [SBJ *be* xd to Inf] met evidentieële betekenis, waarin op de plaats van x zowat elk werkwoord van cognitie, perceptie of communicatie kan worden ingevuld. Enkele passende voorbeelden met andere werkwoorden dan *say* staan opgesomd in (32) tot (34).

¹² De constructie met een afhankelijke *dat*-zin biedt eveneens de mogelijkheid om het topic van de mededeling expliciet te vermelden op de eerste zinsplaats, maar dan in een voorzetselconstituent in plaats van als matrixsubject, zoals in het onderstaande corpusvoorbeeld.

(i) Hierna verhuisde de derde patriarch voor drie jaar naar Lo-fu shan, noordoostelijk van Kung-tung (Canton) gelegen. Vervolgens keerde hij terug naar Ch'ung-kung shan, waar hij in 606 na Christus stierf. *Van hem wordt gezegd dat hij overleed terwijl hij onder een grote boom stond, met zijn handpalmen in gassho tegen elkaar.* (INL 38MWC)

- (32) Other northern Malawians arrested between February and May *are thought to be* among those set free. (BNC A03 59)
- (33) The Brits, most of them pensioners, were caught in a storm which *is feared to have* killed at least 45 people in southern France. (BNC CH2 7642)
- (34) BRISTOL CITY boss Denis Smith, painfully familiar with what can happen to a manager at Christmas, introduces two wingers against Peterborough at Ashton Gate today in an effort to relieve the pressure. Smith's job *is whispered to be* on the line since club chairman Leslie Kew said after City's 4-0 defeat against Bristol Rovers last Sunday: 'Now we're all under pressure. Denis is a professional and knows that as well as I do.' (BNC CBG 12353)

De vraag of ook in het negentiende-eeuwse Nederlands de lexicale mogelijkheden van de evidentieële n.c.i. ruimer waren dan enkel en alleen *zeggen*, is niet eenvoudig te beantwoorden. Het materiaal uit *De Gids* bevat wel degelijk attestaties met andere werkwoorden, zoals de onderstaande voorbeelden met *geloven*, *beweren* en *verhalen*.

- (35) ... een geestelijke, die [...] met den hoogsten eerbied al de reliquiën toonde, die van de heilige zaken overig waren, of vromelijk *geloofd werden* overig te zijn, van nagels van het kruis af tot melaatsche overblijfsels toe. (*De Gids* 1839)
- (36) Aangenaam wordt ons oog verrast door groene stippen in de verte; het zijn tamariskenstruiken, waaruit des morgens eenig vocht loopt, eene soort van gom, welke *be-weerd wordt* de manna te zijn waarmede de Israëlieten in de woestijn gevoed werden. (*De Gids* 1869)
- (37) Vooral op het terrein van belang en hartstocht kunnen soms coalities worden gesmeed, wier aanrakingspunt in een gemeenschappelijken afkeer tegen eene derde grootheid moet gezocht worden. Eene coalitie, als ons *verhaald wordt* getroffen te zijn tusschen Herodes en Pilatus. (*De Gids* 1862)

Dit wijst alvast op een zekere mate van productiviteit, al zijn niet alle voorbeelden in gelijke mate evidentieel (36, met *beweren*, is op dat vlak het beste voorbeeld). Meteen moet echter opgemerkt worden dat zulke voorbeelden erg schaars zijn. Voor *geloven* leverde een zoektocht volgens de in paragraaf 3 voor *zeggen* beschreven procedure (d.w.z. naar de voltooiddeelwoordsvorm van het werkwoord binnen de 10 woorden gevolgd door *te*) in het volledige corpus van 73 miljoen woorden slechts twee voorbeelden op, waarvan er dan nog een – namelijk (35) hierboven – uit de Nederlandse vertaling van een Latijns reisjournaal komt en dus mogelijk gewoon is overgenomen uit de brontekst. Voor *beweren* leverde dezelfde procedure zeven voorbeelden op, en voor *verhalen* slechts één. In elk van die gevallen is dat te weinig om met zekerheid te besluiten dat het n.c.i.-gebruik van het betreffende werkwoord goed ingeburgerd was in het negentiende-eeuwse Nederlands. We laten het over aan toekomstig onderzoek om voor meer werkwoorden na te gaan of ze in de negentiende eeuw nog in de n.c.i. voorkwamen, en in hoeverre die constructie een 'hearsay'-betekenis kon uitdrukken. In elk geval is duidelijk dat het *huidige* Nederlands in tegenstelling tot het huidige Engels niet over een productieve evidentieële n.c.i. beschikt: integendeel, zelfs met het 'basiswerkwoord' *zeggen* is de constructie vandaag niet meer gangbaar.¹³

13 Een anonieme beoordelaar vraagt zich af *waarom* de n.c.i. met *zeggen* eigenlijk verdwenen is,

5 Besluit

Gedurende een korte periode in het vroege Nieuwnederlands kwamen de echte accusativus-cum-infinitivo en zijn passieve zusterconstructie, de nominativus-cum-infinitivo, veelvuldig voor in de literaire en academische teksten van klassiek geschoolde auteurs, in combinatie met allerlei werkwoorden van cognitie, waarneming en communicatie. In dezelfde periode kwamen die constructies ook op in het Engels, maar terwijl ze in die taal ondertussen een vaste plaats in het taalsysteem hebben verworven en nog steeds bijzonder productief zijn, bekleden ze in de grammatica van het huidige Nederlands in het beste geval een marginale positie. De a.c.i. komt niet of nauwelijks meer voor, de n.c.i. is gereduceerd tot een handvol lexicale patronen die hoofdzakelijk (maar niet uitsluitend) in deontische zin worden gebruikt, namelijk *geacht worden* + te-infinitief, *verondersteld worden* + te-infinitief en *verwacht worden* + te-infinitief.

In dit artikel hebben we laten zien dat de lexicale mogelijkheden van de n.c.i. in de formele negentiende-eeuwse schrijftaal nog ruimer waren. In de eerste honderd jaargangen van het tijdschrift *De Gids* wordt veelvuldig gebruik gemaakt van het patroon *gezegd worden* + te-infinitief. Die n.c.i. met *zeggen* kon onder meer fungeren als een ‘hearsay’-markeerder, vergelijkbaar met de nog altijd gangbare evidentie constructies met *zou* en *schijnen* (en met het overeenkomstige *be said to*-patroon in het Engels). Dat evidentie semantische potentieel verklaart waarom de n.c.i. met *zeggen* zich heeft kunnen handhaven tot in het negentiende-eeuwse Nederlands, hoewel de corresponderende actieve constructie toen al nauwelijks meer voorkwam. In dat opzicht bekleedde *gezegd worden* + te-infinitief in het negentiende-eeuwse Nederlands dezelfde bijzondere positie als *geacht* en dergelijke *worden* + te-infinitief in de huidige grammatica, namelijk die van een lexicaal n.c.i.-eiland met specifieke semantische eigenschappen, dat niet of nauwelijks ondersteund wordt door het corresponderende a.c.i.-patroon.

Gebruikte corpora

BNC – *The British National Corpus*, version 2 (BNC World). Distributed by Oxford University Computing Services on behalf of the BNC Consortium, 2001. Zie <<http://www.natcorp.ox.ac.uk>>

CONDIV – *ConDiv-corpus geschreven Nederlands*, zie Grondelaers *et al.* (2000)

De Gids – *De Gids*, jrg. 1837-1936. [Pdf-uitgave. Gedigitaliseerd en op DVD gezet door de Stichting Historic Future, 2006.]

INL 38MWC – *38 Miljoen Woorden Corpus*. Instituut voor Nederlandse Lexicologie, 1996. Zie Kruyt & Dutilh (1997) en <<http://www.inl.nl>>

ondanks het hierboven geschetste evidentie potentieel. Wellicht speelt hier een combinatie van factoren. Ten eerste wordt de n.c.i. in het Nederlands in het geheel *niet* meer ondersteund door de corresponderende actieve constructie, in tegenstelling tot in het Engels waar zowel de n.c.i. als de a.c.i. nog steeds voorkomen met een grote set van communicatie-, cognitie- en perceptiewerkwoorden. Ten tweede wordt de betreffende functionele niche in het Nederlands ook door andere verbale ‘hearsay’-markeerders ingevuld, met name door evidentieel *zou* en *schijnen*. Het Engels daarentegen heeft geen evidentieel hulpwerkwoord vergelijkbaar met *zou*, en raising verbs als *seem* en *appear* mogen dan wel een evidentie functie hebben, het zijn geen ‘hearsay’-markeerders. Al bij al lagen de kaarten voor het behoud van de evidentie n.c.i. met *zeggen* en de eventuele uitbreiding daarvan naar andere werkwoorden in het Nederlands dus veel minder gunstig dan in het Engels.

Bibliografie

- Aikhenvald 2004 – A.Y. Aikhenvald: *Evidentiality*. Oxford, 2004.
- Anderson 1986 – L. Anderson: 'Evidentials, Paths of Change, and Mental Maps: Typologically Regular Asymmetries'. In: *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, W. Chafe & J. Nichols (eds.). Norwood, 1986, p. 273–312.
- ANS 1997 – *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, W. Haeseryn, K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (red.). 2^e, geheel herziene druk. Groningen/Deurne, 1997.
- Bennis & Hoekstra 1989 – H. Bennis & T. Hoekstra: 'Why Kaatje was not Heard Sing a Song'. In: *Sentential Complementation and the Lexicon*, D. Jaspers, W. Klooster, Y. Putseys & P. Seuren (eds.). Dordrecht, 1989, p. 21–40.
- Chafe 1986 – W. Chafe: 'Evidentiality in English conversation and academic writing'. In: *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, W. Chafe & J. Nichols (eds.). Norwood, 1986, p. 261–272.
- Colleman 2007 – T. Colleman: 'Ik zie hem morgen (te) komen. Een "echte" accusativus-cum-infinitivo met zien.' In: *TT* 59 (2007), p. 3–29.
- Cornelis 1997 – L. Cornelis: *Passive and perspective*. Amsterdam, 1997.
- Damsteegt 1981 – B.C. Damsteegt: *Van Spiegel tot Leeuwenhoek*. Leiden, 1981.
- Depraetere & Reed 2006 – I. Depraetere & S. Reed: 'Mood and modality in English'. In: *The Handbook of English Linguistics*, B. Aarts & A. McMahon (eds.). Oxford, 2006, p. 269–290.
- Duinhoven 1991 – A.M. Duinhoven: 'Dat siet men wit ende reine wesen. A.c.i.-constructies in het Nederlands'. In: *Ntg* 84 (1991), p. 409–430.
- Duinhoven 1997 – A.M. Duinhoven: *Middel nederlandse syntaxis, synchroon en diachroon. Deel 2: De werkwoordgroep*. Groningen, 1997.
- Fischer 1994 – O. Fischer: 'The Fortunes of the Latin-type Accusative and Infinitive Construction in Dutch and English Compared'. In: *Language Change and Language Structure: Older Germanic Languages in a Comparative Perspective*, T. Swan, E. Mørck & O. Jansen Westvik (eds.). Berlin, 1994, p. 91–133.
- De Geest 1974 – W. De Geest: *Complementaire constructies bij verba sentiendi in het Nederlands*. Gent, 1974.
- Givón 1993 – T. Givón: *English Grammar. A Function-based Introduction*. Volume II. Amsterdam, 1993.
- Goldberg 1995 – A.E. Goldberg: *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago, 1995.
- Grondelaers et al. 2000 – S. Grondelaers, K. Deygers, H. van Aken, V. Van den Heede & D. Speelman: 'Het ConDiv-corpus geschreven Nederlands'. In: *Nederlandse Taalkunde* 5 (2000), p. 356–363.
- De Haan 1999 – F. De Haan: 'Evidentiality in Dutch'. In: *Proceedings of the 25th Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, 1999, p. 74–85.
- De Haan 2007 – F. De Haan: 'Raising as Grammaticalization: The Case of Germanic seem-verbs'. In: *Italian Journal of Linguistics* 2007, p. 129–150.
- Kay & Fillmore 1999 – P. Kay & C.J. Fillmore: 'Grammatical Constructions and Linguistic Generalizations: The What's x doing y? Construction'. In: *Language* 75 (1999), p. 1–33.
- Klooster 1988 – W. Klooster: 'Historische en systematische verklaringen'. *TNTL* 104 (1988), p. 269–277.
- Kruyt & Dutilh 1997 – J.G. Kruyt & M. Dutilh: 'A 38 Million Words Dutch Text Corpus and its Users'. In: *Lexikos* 7 (1997), p. 229–244.
- Van Leuvensteijn 1997 – J.A. van Leuvensteijn: 'Vroegnieuw nederlandse (circa 1550–1650)'. In: *Geschiedenis van de Nederlandse Taal*, M.C. van den Toorn et al (eds.). Amsterdam, 1997, p. 227–272.
- Noël 2001 – D. Noël: 'The passive matrices of English infinitival complement clauses: Evidentials on the Road to Auxiliarihood?'. In: *Studies in Language* 25 (2001), p. 255–296.
- Noël 2003 – D. Noël: 'The *be said to* Construction in Late Modern English'. In: *Configurations of Culture*, A. Remael & K. Pelsmackers (eds.). Antwerpen, 2003, p. 155–164.
- Noël 2008 – D. Noël: 'The Nominative and Infinitive in Late Modern English. A Diachronic Constructionist Approach'. In: *Journal of English Linguistics* 36 (2008), p. 314–340.
- Noël & Coleman 2009 – D. Noël & T. Coleman: 'The Nominative and Infinitive in English and

- Dutch: An Exercise in Contrastive Diachronic Construction Grammar'. *Languages in Contrast* 9 (2009), p. 144-181.
- Nuyts 2001 – J. Nuyts: *Epistemic Modality, Language and Conceptualization: A Cognitive-pragmatic Perspective*. Amsterdam, 2001.
- Nuyts 2004 – J. Nuyts: *Over de (beperkte) combineerbaarheid van deontische, epistemische en evidentiele uitdrukkingen in het Nederlands*. Antwerpen, 2004 (Antwerp Papers in Linguistics 108).
- Overdiep 1937 – G.S. Overdiep: *Stilistische Grammatica van het Moderne Nederlandsch*. Zwolle, 1937.
- Rutten 1991 – J. Rutten: *Infinitival Complements and Auxiliaries*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam, 1991.
- Schoof 2003 – S. Schoof: 'Impersonal and Personal Passivization of Latin Infinitive Constructions: A Scrutiny of the Structures Called *aci*'. In: *Proceedings of the Ninth International Conference on Head-driven Phrase Structure Grammar*, J.-B. Kim & S. Wechsler (red.). Stanford, 2003, p. 293-312.
- Verhagen 2005 – A. Verhagen: *Constructions of Intersubjectivity: Discourse, Syntax, and Cognition*. Oxford, 2005.
- De Voofs 1947 – C. de Voofs: *Nederlandse spraakkunst*. Groningen, 1947.
- WNT – *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. M. de Vries, L.A. te Winkel et al. (red.), 's Gravenhage [etc.], 1882-1998.
- Zajicek 1970 – J. Zajicek: 'Réflexions sur l'accusativus cum infinitivo'. In: *Ntg* 63 (1970), p. 198-208.
- Zwart 2001 – C.J.W. Zwart: 'Object Shift with Raising Verbs'. In: *Linguistic Inquiry* 32 (2001), p. 547-554.

Adressen van de auteurs

Timothy Colleman
Universiteit Gent
Vakgroep Nederlandse taalkunde
Blandijnberg 2
B-9000 Gent
timothy.colleman@ugent.be

Dirk Noël
The University of Hong Kong
School of English
Pokfulam Road
Hong Kong
dnoel@hkucc.hku.hk